

OSMANLI DEVLETİNİN SON DEVİRLERİNDE UŞAK KAZASI

Sadiye TUTSAK

A. Mülkî-İdarî

Adı ile dikkatimizi çeken ve adının nereden geldiği tespit edilemeyen yerleşim yerlerimizden birisi olan Uşak'ın XVI. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de son çeyreğinde iskan edilmiş olduğu tahmin edilmektedir¹. Beylikler döneminde Uşak ve civarı Germiyanogularına bağlıydı. Bütün Germiyan topraklarının Osmanlı'ya katılmasıyla Uşak, Banaz ile birlikte bu beyliğin topraklarına dahil oldu. XVI. Yüzyılda Anadolu Eyaletinin Kütahya Sancağına bağlı bir kaza olarak gördüğümüz Uşak'ın bu mülkî-idarî yapısı uzun süre değişmemiştir. 1836 yılında Anadolu'daki bütün eyaletlerin tamamen ortadan kaldırılmasıyla, bu eyaletlere bağlı sancaklar başka idari birimlere bağlandı. Yeni idari teşkilatlanmada Uşak, Hüdavendigâr vilayeti Kütahya Sancağının bir kazası olarak kaldı. Cumhuriyet devrinde 9 Ocak 1953 tarihli ve 6129 sayılı kanun ile vilayet oldu².

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde Uşak kazasının bu devirdeki ehemmiyetini şöyle vurgulamaktadır³. "Yıldırım Han Fethidir Kütahya sancağı Gevher Han Sultan Hassıdır ve üçyüz akçe payesi ile şerif bir kazadır ve nahiyesi seksen pare kuradır Senei on kise hasıl olur Hâkimane on kise akçe olur. Kütahya Paşası bu şehre müdahale edemez Maktuülkalem ve mefruzülkalem sultan hassıdır". Seyyahımızın vermiş olduğu bu bilgiler ışığında Uşak kazası, Kütahya sancağında imtiyazlı bir mevkie sahip olsa gerek. Osmanlı Devleti'nin tarihi süreç içerisinde çöküşe giderken meydana gelen bozulma ve yozlaşma her yerde olduğu gibi Kütahya Sancağına da yansımıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Uşaklıların mülkî-idarî bakımından Kütahya Sancağına bağlı olmaktan kaynaklanan memnuniyetsizliklerini birçok kez İstanbul'a bildirmeleri bunu açıklamaktadır. Uşak kazası ileri gelenlerinin Aydın vilayetine gönderdikleri 23 Şubat 1870 tarihli bir arızada "Kütahya'dan zerre mikdar hoşnud ve müteşekkir" olmadıklarını açıkça ifade ettiler. Arızanın devamında Uşak'ın merkezi bir yerde olması sebebiyle çevre kazalarla bağlantısının kolay olacağından "mutasarrıflık bir hale" getirilmesini istediler. Bu olmadığı takdirde ise Aydın vilayetinin İzmir Sancağına katılma talebinde bulundular. Uşaklıların bu arzusu, Aydın vilayeti kanalıyla İstanbul'a bildirildi. Fakat,

¹Tuncer Baykara, "Batı Anadolu'da Bir Peçenek Beyi:Kızıl Bey", *Belleten*, LXII/235, Aralık 1999, s.736; Tuncer Baykara, "Uşak Hakkında", *Uşak Halk Eğitimi Dergisi*, III, 6 Ocak 1978, s.8.

²Sadiye Tutsak, "Uşak kazasında Mülki Taksimatın Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s.306-315.

³Evliya Çelebi, *Seyahatname Anadolu Suriye Hicaz 1671-1672*. IX, İstanbul,1935, s.39.

Uşak kazasının Kütahya'ya fazlasıyla yakın olması gerekçesiyle kabul edilmedi⁴.

Uşaklıların İzmir'e bağlanmak istemeleri keyfi bir hareket değildir. XVII yüzyılın ilk yarisi ile XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ticarete önemli bir liman şehri olan İzmir, bu devrede Anadolu'nun batıya açılan bir kapısı konumundaydı⁵. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde İzmir, ülkenin en büyük ihracat limanıydı. İthalatta ise İstanbul'dan sonra ikinci büyük limandı⁶. XIX yüzyılda Osmanlı Devleti 'nin baş limanı olan İzmir 'in⁷ art bölgesindeki ticari malların Avrupa'ya alınmasında bir kanal vazifesi görüyordu⁸. İktisadi sahada İzmir hinterlandı içerisinde yer alan Uşak kazasının Kütahya'ya bağlı olmaktan kaynaklanan sıkıntıları vardı. Yukarıda bahsedilen 1870 tarihli arizaya göre civar yörelerden daha fazla ticaret ve ziraatte meşgul olan Uşak, senede Kütahya sancağına 12.000 akçe vergi veriyordu. Halkı maddi açıdan büyük zarara uğratan bu vergiyi Kütahya eşrafi hileli bir şekilde ele geçiriyordu. Haktan aşar vergisi olarak aldıkları mahsulü, istediğimiz fiattan satacağımız diyerek birkaç ay tarlada bekletiyorlardı. Hatta Kasım ayı sonlarına kadar köylünün mahsulü tarlada bırakılmıştır. Bu yüzden pekçok sene köylünün tarlasındaki mahsul kar ve soğuktan telef oldu. Kütahya eşrafi, aşar toplanması konusunda halkın lehine çıkarılan fermanlara itibar etmeyerek, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etti. Kendi taraflarını tutmayan kişilerin mahsullerini alimi konusunda ruhsat vermeyen Kütahya eşrafi, adeta onların mallarını telef etmiştir. Bir ticaret ve sanayi yöresi olan Uşak'ta tüccarların, esnafların ve ziraretçilerin servet sahibi olması gerekirken, bu sebeplerden dolayı yöre halkının seneden seneye ekonomik sıkıntıları artmıştır⁹.

İzmir Sancağına bağlanma hususunda son derece ısrarcı olan Uşaklılar, 1892 yılında yine teşebbüste bulundular. Fakat bu talepleri İstanbul tarafından kabul edilmedi¹⁰. İzmir basınından Ahenk, Hizmet ve Köylü gazeteleri Uşaklıların bu haklı isteklerine destek verdi¹¹. II. Meşrutiyet devrinde de bu davadan vazgeçilmedi ve kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. 1910 yılında Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, şehirde halka yönelik yaptığı bir konuşmasında kazanın İzmir'e bağlanması konusunda elinden gelen gayreti göstereceğini ifade etti. Aynı yıl Uşak'a gelen Manisa Mebusu Ali Haydar Bey, İttihat ve Terakki kulübünde verdiği konferansta bu konuda

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şifre Defteri (ŞD), 1376/5

⁵ Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul 1994, s.8-10; Daniel Goffman, *İzmir ve Leutenant Dünya*, İstanbul 1995, s.125,130.

⁶ Goffman, a.g.e., s.17.

⁷ *Takvim-i Vekayi*. S.137, 3 Receb 1252/14 Ekim 1836; 1832 yılında İzmir'e gelen Alman Seyyah Ernst Christogh Döbel seyahatnamesinde bu kenti Levant (Doğu)nun başşehri olarak nitelendirmektedir. Bkz: İlhan Pancar, *Gezginlerin Gözyütle İzmir, XIX Yüzyıl, I*, İzmir, 1994. s.10.

⁸ BOA, ŞD 1376/5.

⁹ BOA.ŞD. 1376/5.

¹⁰ *Hizmet*, 14 Eylül 1892.

¹¹ *Hizmet*, 26 Kanun-i Evvel 1891; 13 Şubat 1892; 27 Kanun-i Sani 1893; *Ahenk*, 22 Mayıs 1901; *Köylü*, 23 Teşrin-i Evvel 1326.

halka yardım sözü verdi¹².

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girmeden hemen öncesinde, Uşak ileri gelenleri 1915 yılı ocak ayında sadaret makamından Eşme, Çivril, Simav kazalarının 100.000 nüfuslu, 70.000 lira yıllık gelire sahip olan Uşak kazasına bağlanarak, buranın merkez liraya dönüştürülmesini talep etti¹³.

B. Ticaret

İzmir'in iktisadi muntıkası içerisinde bulunan Uşak¹⁴ art sahada bir ticaret merkezidir¹⁵. İzmir'den yurtdışına gerçekleştirilen ihracatın yaklaşık olarak yarısı Uşak'tan giden mallarla yapıyordu¹⁶. Uşak ile İzmir arasında çok sıkı bir mal akışı vardı. Burada imal edilen ve halkın en önemli gelir kaynağı olan Uşak halıları ve kilimleri İzmir'e gönderiliyor, oradan da Avrupaya ihrac ediliyordu. Anadolu'da üretilen halıların adeta merkezi konumunda olan Uşak'tan yıllık 60-70 bin halı ve seccade imal edilerek İzmir'e gönderiliyordu¹⁷. Bu halılar İzmir limanından sevk edildiğinden dolayı yurt dışına "İzmir Halısı" olarak nam salmıştır¹⁸. Uşak'taki halı üretimi ve İzmir'den ihracı sayesinde Anadolu'ya "yüzbinlerce" lira para akmaktadır¹⁹. Halıdan başka Uşak'tan İzmir'e tarım ürünleri sevkiyatı da yapıyordu. Yörede çok miktarda yetiştirilen hububat, afyon, palamut, yaş üzüm, yapağı, mazı İzmir'e gönderiliyordu²⁰. Uşak'tan giden malların Avrupa ülkelerine, bilhassa Rusya ve İtalya'ya ihrac ediliyordu²¹. Bunların dışında dokumacılık ve hazır giyim ülke ihtiyacını karşılayacak derecede önemli bir ticaret metasıydı²².

XIX.Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında halı dışında ihrac edilen malların miktarı aşağıdadır²³

¹² Köylü, 23 Teşrin-i Evvel 1326.

¹³ BOA, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye (DH-İ-UM) E-8/19.

¹⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi H.1302/1884, S.456.

¹⁵ Hizmet, 26 Kanun-i Evvel 1891.

¹⁶ BOA, DH-İ-UM E-8/19.

¹⁷ BOA, DH-İ-UM E-8/19; Saffet, *Coğrafya-i Osmanî*, İstanbul, 1332, s.142, *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi H.1316/1898*, s.357.

¹⁸ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Paris, 1894, s.218; Chasles Texier, *Küçük Asya*, Mütercimii Ali Suad, 1340, s.374; Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Uşak'ta halıcılığın durumu için Bkz:Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Uşak'ta Halıcılık ve Tarak isyanı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, s.3, 1999, s.65-72.

¹⁹ BOA, DH-İ-UM E-8/19.

²⁰ Hizmet, 26 Kanun-i Evvel 1891; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1324/1906; Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, Ankara 1996, s.3155.

²¹ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1302/1884, s.455; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi* H.1310/1892, s.367; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1324. s.425

²² Cuinet, a.g.e. s.218.

²³ Cuinet, a.g.e., s.219; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1324; s.425.

<u>Ürün</u>	<u>1890'larda</u>	<u>1905'lerde</u>
Tahıl	185.000 Hektol	750.000 kile
Pamuk	449.032 kg.	-
Yün	192.442 kg.	-
Afyon	30.251 kg.	8500 çiki
Peşin ve Sahtiyan	-	115.000 kiyye
Palamut	-	600.000 kantar
Taze üzüm	1.385.585 kg.	-
Pelit	2.373.453 kg.	-

1890'li yıllarda yapılan ihracattan Uşak, takriben 150.000 lira gelir temin ediyordu²⁴. 1905'li yıllarda ise yaklaşık 300.000 lira gelir sağlamıştır²⁵. Bu rakamlardan XX. yüzyılın başlarında ihracat gelirinin %50 arttığı görülmektedir.

Eskiden beri Uşak kazası, ihtiyaç duyduğu şeker, kahve, sabun, vs. gibi maddeleri İzmir'den tedarik ediyordu²⁶. Dışarıdan temin edilen bu ihtiyaç maddelerine yaklaşık olarak yıllık 80.000 lira para sarfedilmiştir²⁷. I. Dünya Savaşı patlak vermeden önce, bahsedilen maddelerin, özellikle İzmir'deki gaz yağının Aydın vilayetinin ihtiyacını karşılayacağı düşüncesiyle dışarıya sevkiyatı yasaklandı. Aydın vilayeti valisi 22 Şubat 1914 tarihli bir yazıyla koyduğu yasağı Dahiliye Nezareti'ne iletti. 18 Mart 1914 tarihli yazıyla Nezaret, Uşak'ta gaz, şeker, kahve, sabun gibi maddelere şiddetle ihtiyaç duyulduğunu Aydın'a bildirerek, özellikle burada bulunan üç kol nakliye ve bir bölük jandarmaya bu tüketim maddelerinin sevkiyatına müsaade edilmesini istedi. Buna rağmen İzmir'deki gazın miktarı vilayete yetmiyeceğinden Uşak'a gönderilmesi yasaklandı²⁸.

Her hafta perşembe günleri Uşak'ta Pazar kurulur ve burada çok miktarda alışveriş yapılırdı²⁹.

²⁴ Cuinet, *a.g.e.* s.219.

²⁵ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1324. s.425.

²⁶ BOA, DH-İ-UM 63/2.

²⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.* IV. s.3155.

²⁸ BOA, DH-İ-UM 63/2.

²⁹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi H.1310, s.367; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi H.1316, s.357.

C. Ulaşım

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı çalışmaları başladı. Devletin gerekli teknik donanımı mevcut olmadığından, istekli olmasına rağmen demiryolu inşaatını başlatamadı. 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı sermaye sahipleri, ülkeye gelerek demiryolu yapımı hususunda imtiyazlar istediler³⁰. Anadolu'da ilk demiryolu İzmir ve hinterlandında İngilizler tarafından iki kol halinde tesis edildi. 1866 yılında yapımları tamamlanan demiryollarının biri İzmir-Aydın, diğeri İzmir-Kasaba (Turgutlu) istikametindedir³¹. İzmir-Kasaba demiryolu hattının uzantısı olan Alaşehir-Afyon güzergahının yapımı XIX. yüzyılın sonlarında gerçekleştirildi³². Orta Anadolu'yu Batı Anadolu'ya bağlayan bu hattın yapılması ile Uşak şehrinin önemi bir kat daha arttı. İzmir'den sonra ikinci büyük istasyon Uşak'ta bulunması, ticari açıdan buranın İzmir için önemini açıklamaktadır³³. İzmir-Uşak demiryolu hattı ile Konya ve Ankara hatlarıyla bağlantı kuruldu. Bu sayede pekçok belde ve kasabanın Uşak'la irtibatı sağlandı³⁴.

İzmir ile demiryolu bağlantısı sağlanmadan önce Uşak'tan bu liman şehrine ulaşmak oldukça meşakkatliydi. İlkönce Uşak'tan Takmak ve Alaşehir'e gidilir, oradan da tren ile Kasaba-Manisa-Horozköy istikametinden İzmir'e ulaşırdı³⁵. Fransız seyyah Vital Cuinet, Uşak-İzmir arasındaki ulaşımı sağlayan başka bir yoldan bahsetmektedir. İzmir-Aydın demiryolunun en son durağı olan Çivril istasyonu vasıtasıyla İzmir ile irtibat kurulabiliyordu. Çivril-Uşak arasındaki engebeli arazi kervanlar yoluyla aşılıyordu. Tüccarlar Çivril istasyonunda duruma göre ya İzmir'e gönderecekleri malları yüklerler ya da Uşak'a gidecek malları indirirlerdi³⁶.

Uşak'tan Kütahya'ya karayoluyla iki yoldan gitmek mümkündü. Yolun birisi Gediz ovası üzerinden, diğeri Banaz-Altıntaş arası üzerindeydi. Uşak-Kütahya arasındaki posta işleri Gediz yolu üzerinden yürütülüyordu. Fakat bu sıralarda, bahsedilen karayolu güzergahında bir şose yol yoktu³⁷. Bu bilgiler ışığında Kütahya ile Uşak arasında karayolu ulaşımının ne kadar zor şartlar altında sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

I.Dünya Savaşı devam ederken Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfı 31 Aralık

³⁰Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.300-301.

³¹Donald Quataert, "19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demir yolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VII. s.1630-1631,1633.

³²Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1316. s.357; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1324,s.426.

³³BOA, DH-İ-UM E-8/19.

³⁴Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1310, s.357.

³⁵Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi , H.1302,s.456; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1310, s.357.

³⁶Cuinet, a. g. e., s.219.

³⁷Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1302 s.456.

1916 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği arzıda, Uşak kazasının Afyon Karahisar livasına ilhak edilmesini talep etti. Uşak-Kütahya arasında düzgün bir şose yolun olmaması buna gerekçe gösterildi. Kütahya'ya gitmek isteyen Uşaklılar, ya bataklık ve taşlık yoldan binbir zahmetle gidecekler ya da tren ile Afyon'a gelecekler, burada bir gece kaldıktan sonra Anadolu demiryolu hattına hareket edecek trene binerek Kütahya'ya varacaklardı³⁸. Uşaklıların Kütahya Sancağına bağlı olmaktan dolayı çektikleri sıkıntılardan haberdar olan Dahiliye Nezareti her defasında olduğu gibi, bu defa da bu isteği uygun bulmadı³⁹.

D. İskan

Küçük bir vadi içinde teşekkül etmiş olan Uşak, XVI. Yüzyılın ilk yarısında ufak bir Anadolu görüntüsündedir. Uşak kazasında yerleşim daha ziyade kırsal alana yayılmış olduğundan köyü fazladır ve Akkoyunlu yürüklerine bağlı konar-göçer şekilde yaşayan 19 cemaat vardı⁴⁰. 1880'li yıllarda 115 köyü olan Uşak kazasının⁴¹ 1890'li yıllarda köy sayısı 158⁴² olarak tespit edilmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise köy sayısı 154'tür⁴³.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Uşak şehrinde 493 yetişkin erkek vardı. Bu sıralarda şehirde gayrimüslim bulunmamaktadır⁴⁴. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen Evliya Çelebi, Uşak'ta 3.600 evin olduğunu belirterek ardından burada Rum ve Ermenilerin varlığından söz ederek, Yahudilerin olmadığını ifade etmektedir⁴⁵. Texier eserinde Uşak nüfusunun 15.000 olduğunu belirterek, bu nüfusun 10.000 Türk, 200-300 kadarının Ermeni, geri kalanının Rum olduğunu açıklamaktadır. Yazar Uşak şehir merkezinde ise 1500 evin bulunduğunu, bunun 250'sinin Rumlara ait olduğunu beyan etmektedir⁴⁶. 1884 tarihli *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*'ne göre 27.165 müslüman, 1.250 Rum, 543 Ermeni, 95 Kıpti, 736 Göçebe nüfusun yaşadığı Uşak kazasında 9.395 ev mevcuttur⁴⁷. XVII. Yüzyıl ve sonrasında burada gayrimüslim nüfusun bulunması, tarihi bir olgunun neticesinde ortaya çıkmış olsa gerek. Batı Anadolu'ya Rumlar XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren göç etmeye başladılar. Rum nüfusun Batı Anadolu'ya göç etmesinde tüm arazi sahipleri, bilhassa bazı ayanlar topraklarında tarımı geliştirmek

³⁸ BOA, DH-İ-UM 45-3/64.

³⁹ BOA, DH-İ-UM E-81/50.

⁴⁰ Adnan Şişman, Sadiye Tutsak ve diğerleri, "Tarih", *Cumhuriyet'in 75. yılında Uşak*, İzmir, 1998. s.9; *Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri gözden geçirildiğinde nüfusun köylerde yoğunluk kazandığı görülmektedir.*

⁴¹ *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, H.1302, s.454.*

⁴² Cuinet, *a.g.e.*, s.215.

⁴³ *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, H.1324, s.425.*

⁴⁴ *Cumhuriyet'in 75. yılında Uşak, s.425.*

⁴⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, IX. s.39.

⁴⁶ Charles Texier, *Küçük Asya*, Çeviren: Ali Suad, II, İstanbul, 1340 s.373; Saffet, *a.g.e.*, s.142'de Uşak kasabası nüfusunun 15.000 olduğunu ifade ederek, Texier'in verdiği bilgiyi teyit etmektedir.

⁴⁷ *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, H.1302, s. 454.*

istememesi etken olabilir⁴⁸. Bu yöreye gelen Rumlarla birlikte Ermenilerin de gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Gayrimüslim nüfusun şehir merkezinde önemli miktarda kümelenmesi⁴⁹; bu ihtimalin yanısıra İzmir'in bir ticaret şehri olarak yükselmesine ilişkin başka bir yöreden veya başka yörelerden gelip yerleştikleri intibamı uyandırmaktadır. Cuinet'in vermiş olduğu bilgi doğrultusunda, 1890'lı yıllarda 72.466 müslüman, 2.384 Rum Ortodoks, 1.419 Ermeni Gregoryen yaşamaktadır⁵⁰ 1906 tarihli *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*'nde verilen bilgiye istinaden Uşak'ta müslüman nüfusun 85.594'e yükseldiğini, gayrimüslim nüfusun ise 3.551 ile aynı düzeyde kaldığını söyleyebiliriz⁵¹

Çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı ülkesinin her yerinde olduğu gibi Uşak'ta da zaman zaman iskanın gerçekleştiği tespit edilmektedir. XVII. Yüzyılın sonlarına doğru, Trablus-Şam Eyaletine tabi olan Humus ve Hama sancakları arasındaki baş ve kasap yerlere konar-göçerlerin yerleştirilmesi için 25 Ocak 1691 yılında bir emir verildi. Bu sahaya iskan edilecek konar-göçerler arasında yer alan Uşak Obası Oymağı Humus Sancağında tumar köylerinden olan Şimakiyye'ye Eymir Tosun Oymağı ile birlikte 65 nefer ve 35 çift olarak yerleştirildiler. Halep ile Adana arasında önceden iskan edilen Danişmendliler Ulusunun bir kısmı daha sonra konar-göçer hayata geçerek buldukları yerleri terk ettiler. XVII. yüzyılın son on yılı içerisinde Anadolu Eyaletinin çeşitli yerlerine iskan edilen bu insanları bir kısmı Karahisar-ı Sahib Sancağının birçok yerleşim birimine yerleştirildi. Sandıklı nahiyesinin köy ve mezarlarına iskan edilirken Danişmendliler Süleymanlı Oymağına tabi Kara Halil Oğulları Ömerlisi ve diğerleri Uşak kazasının Kara Halilli (Karahalli) köyüne iskan edildiler⁵².

XVIII. yüzyıldan itibaren boş ve harap olan yerlerin ziraate açılmasına çaba sarfeden Osmanlı Devleti, konar-göçerleri iskan etmeye teşebbüs etti. Devletin amacı bir yandan gelirleri arttırmak diğer yandan da idari aksaklıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan şekavet unsurlarını bertaraf etmektir. Bu yüzyılda devletin toprak kaybetmesi sebebiyle Müslüman-Türk ahali Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmeye başladı. Ülkede meydana gelen nüfus hareketleri, asayişin bozulmasına, bağ bağçe, tarla terk edildiğinden ziraat gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına yol açtı. Devlet harap olmuş bu yörelere başıboş hayat yaşayan konar-göçerleri yerleştirmeye gayret etti. Bu konar-göçerlerin Uşak'ta iskan edildiği tespit edilmiştir. Keçiborlu, Geyikli (Geyikler), Sanduklu ve Gölabad kazalarına bağlı 42 harap köye yerleştirilen Danişmendli Türkmenlerinin bir kısmı iskanı kabul etmiyerek eşkıyalığa başlamışlardı. Kanuna muhalif hareketlerini önlemek gayesiyle başka yerlere iskanları düşünüldü. 1701 yılında bu amaç doğrultusunda Hamid, Karahisar Mutasarrıflıklarına, Kütahya Mollası vs. gibi

⁴⁸Tuncer Baykara, "Bati Anadolu'daki Rum nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, "Türk-Yunan İlişkileri"* Ankara 1986, s.437.

⁴⁹ Özellikle Kemalöz mahallesinin bulunduğu yerleşim yerinde.

⁵⁰ Cuinet, a.g.e. , s.215.

⁵¹*Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1324,425.*

⁵² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987, s.65-67, s.71-74.

yerler yanısıra Uşak kadısına da hükümler gönderildi. 1702 yılında verilen bir emirle bu insanlar iskan edilmeye çalışıldı⁵³.

Osmanlı Devleti'nde önceden büyük çapta olmayan iskan meselesi, XIX yüzyılın ortalarından itibaren ülkede sıkıntı yarattı. Kaybettiği topraklar üzerindeki müslüman halk dalgalar halinde Osmanlı sınırlarından akmaya başladı⁵⁴. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde de Uşak'ta iskan faaliyetleri görülmektedir. 1902 yılında Girit muhacirleri ile aşiretler Uşak'ın sabah mahallesine iskan edildi. 700 haneye yükselen mahallenin tek bir muhtar ile idare etmek mümkün değildi. Girit muhacirleri ile aşiretlerin iskan edildiği kısmın ayrılarak burasının Mamuret'ül-Hamid olarak adlandırılması için II. Abdülhamit 14 Temmuz 1902 tarihli bir irade vermiştir⁵⁵.

XIX. Yüzyılın başlarında Rum nüfusu çok fazlaydı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 1917 yılında İstanbul halkına zarar veren Rum muhacirlerin Karahisar-ı sahib, Eskişehir, Kütahya ve Konya'ya iskan edilmesini tasavvur etti. Aşair ve Muhacirin Müdür-i Umumisi İbrahim Bey'in Mutasarrıflara ve Konya valisine gönderdiği tezkereye göre, Rum köylerinde iskan edilmek üzere Kütahya'ya 1.500, Karahisar-ı Sahib'e 1.000, Eskişehir'e 1.000, Konya'ya 3.000 Rum muhacir gönderilecekti. Zaten Kütahya ve Uşak'ta "bir miktar Rum ahali" mevcuttu. Daha evvelden Çanakkale'den Kütahya'ya getirilen Rum muhacirler için boş arazi ve emval-i metruke olmadığından iskan edilememişti. Fakat, hemen hemen hepsine muhacirin tahsisatından işe verildi. Yeni gelecek Rumların Kütahya'da ve Uşak'ta yerleştirilmeleri halinde bu yerlerde Rum nüfusu artmış olacağından Kütahya Mutasarrıfı Rum muhacirleri kabul etme taraftarı değildi. Zorda kalınması durumunda 1500 Rum muhacirin yarısını Kütahya'ya yarısını da Uşak'a gönderilmesini istedi⁵⁶. Daha sonra Uşak'a gönderilen Rum muhacirlerin yerleştirilmesi için Dahiliye Nezareti'nden Kütahya Mutasarrıflığı'na 13 Aralık 1917 tarihli bir yazı gönderildi⁵⁷. Bu sıralarda Uşak'a gelmiş olan Medinelilerin de İskan edilmesi Dahiliye Nezareti tarafından uygun görülmüştür⁵⁸.

E.Asayiş

XVI. yüzyılda ortaya çıkan celali isyanları yüzünden Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi, Uşak ve civarında da asayiş bozulmuştu. Otorite boşluğu neticesinde Uşak kadılığı bitişğinde yeralan Şeyhli kadılığı halkı, bu kazanın naibi olan İsa'dan yakınmaktadırlar. İstanbul'a gönderdikleri şikayet mektubunda, naibin düzenlediği sahte

⁵³Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s.43,46,60.

⁵⁴ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı; *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2 Ankara, 1976, s.287.

⁵⁵BOA. İrade Dahiliye 13; Hakkı Yağcı, "Uşak Belediyesi", *Dünkü Bugünkü Uşak*, (Halk Eğitimi Yardım Derneği Dergisi), II/15-6 (Halk Eğitimi Özel Sayısı), 1 Haziran-Temmuz 1969, s.66.

⁵⁶ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, Toprak İskan 272-73-4-1/14 Nisan 1333.

⁵⁷BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi ((DH.ŞFR) 82/102.

⁵⁸BOA, DH.ŞFR 82/102.

"arz ve hüccet"lerle halktan akçe topladığı bildirilmektedir. Kadılığa kürekçi toplanması hususunda emir geldiğinde, her kürekçiye 1.200 akçe vergi verileceği ileri sürülerek her evden 700-800 akçe verilmiş, geriye kalanı naib zimmetine geçirilmiştir. Ayrıca avarız akçesi ödemeyecek olan ehl-i berat sahibi kişilerden dahi bu parayı aldığı ileri sürülmektedir. Şeyhli kadılığı naibinin görevine son verilerek 11 Mayıs 1565 tarihli hüküm ile gerekli teftişin yapılması için Şehzade Selim'in lalası, Şeyhli ve Uşak kadıları görevlendirildi⁵⁹

Celali isyanlarının elebaşısı olan Karayazıcı'nın 1601 yılında ölmesiyle başsız kalan Celaliler, 1603 senesine kadar bir fetret dönemine girdiler. 1603 yılında derlenip toparlanan isyancılar, Anadolu'da büyük bir karışıklığa yol açarak, sosyal ve ekonomik düzeni temelinden sarstılar. Halk yedi yıl sürecek "büyük kaçgunluk" dönemine girdi. Bu yıllarda Hayalioğlu adındaki bir isyancı Uşak ve civarını kasıp kavurmaktadır. Suhte taifesi ve il erleri birleşerek celalilere karşı mücadele etmeleri emri verildi⁶⁰.

XVII. yüzyıldan beri Osmanlılarda toprak devletin kontrolünden çıkarak fiili olarak beylerin, nüfuzlu ailelerin malikaneleri haline gelmeye başladı. XVIII. Yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'dan başka, Batı Anadolu'da da derebeyleşme meyilleri arttı⁶¹. Celali korkusu yüzünden Uşak şehrinde Şah İshak kalesi yaptırıldı. Yapısı sağlam olmayan kale toplara karşı dayanıksızdı. Etrafında hendeği bulunmayan dörtgen şeklindeki kalenin Banaz, Honaz, Kamer, Gediz kapıları mevcuttu⁶².

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Uşak'ta asayiş bozan Acemoğulları vardı⁶³. Uşak voyvodası olan Acemoğlu Ahmed'in halka zulüm ve baskı yapıyordu⁶⁴. Derebeylerin zorbalıklarından halkı korumak için yeni düzenlenen kanun ve nizamlar çıkarılmıştı. Acemoğlu'nun ortadan kaldırılması için Anadolu valisi Ali Paşa görevlendirildi⁶⁵. Bir miktar askerle zorbanın evini basan Ali Paşa sadece mallarını ele geçirebildi. Acemoğlu kaçmayı başardı. Bundan memnun olmayan İstanbul, Ali Paşa'dan derhal isyancıyı yakalamasını istedi. Bunun üzerine Paşa, biraderi Osman Bey'i kapı halkıyla beraber Uşak'a gönderdi. Acemoğlu'nun yakalanması için ilk ciddi teşebbüs yapıldı. Fakat bu kuvvet Acemoğlu karşısında çok çabuk dağıldı ve Osman Bey geri dönmek zorunda kaldı. Voyvodanın çetin olduğunu anlayan Ali Paşa onbinden fazla asker, bir hayli top ve cephane toplayarak Uşak üzerine hareket etti. Gelen kuvvetleri karşılamak üzere Acemoğlu Banaz kalesine çekildi. Kale sarp bir yerde inşa edildiğinden ve etrafı su dolu hendeklerle çevrili olduğundan buradaki insanlara yetecek

⁵⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara, 1975, s.252-253; Mustafa Akdağ "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7 1966, s.209.

⁶⁰ Akdağ, *a.g.e.*, s.472.

⁶¹ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s.12.

⁶² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.12.

⁶³ Çadircı, *a.g.e.*, s.12.

⁶⁴ Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi'nde tasnife girmemiş olan Acemoğullarına ait bir vesika.

⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, III. İstanbul, 1994, s.1471.

kadar zahire tedarik edildiği takdirde bir süre daha muhasaraya dayanabilirdi. Bir hayli para ve emek sarfedilerek hazırlanan Ali Paşa'nın kuvvetleri, muhasaranın uzun sürmesi ve kış mevsiminin şiddetli geçmesi nedeniyle askerler birer-ikişer dağılmaya başladı. Ali Paşa çok az askerle meydanda kaldı. Kendisinden çok daha üstün olduğunu tahmin ettiği düşmandan ürken Ali Paşa geri döndü ve durumu merkeze bildirdi. İstanbul, Ali Paşa'ya daha sonra son hadiseler yüzünden bu civardaki halk üzerinde şöhretine halel geldiği düşüncesiyle 1793 yılında Karaman Valisi Azimzade Abdullah Paşa ile becayişleri yapıldı. Manisa ve havalisinde "sahib-i nüfuz ve iktidar sahibi olan" Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Bey, Acemoğlu'nu ele geçirmekle görevlendirildi. Karaosmanoğlu topladığı kuvvetlerle voyvoda'nın üzerine yürüdü. Her zamanki gibi Banaz kalesine çekilen zorba muhasaranın dağılmasını bekliyordu. Fakat muhasara gittikçe şiddetleniyordu⁶⁶. Kaleyi kuşatanların uzun süre direneceğini idrak eden Acemoğlu, avanesiyle birlikte kateden çıkıp Simav kazası tarafına gitti. Oradan Şaphane ile Simav kazaları arasında bulunan köpenez adlı köye geldi. Simav ileri gelenlerinden Nasuhzade Nasuh Ağa bunu haber alarak kendisini yakalayıp idam edip kesik başını Karaosmanoğullarına gönderdi. Oradanda İstanbul'a giden kesik baş, 2 Mart 1793 günü Bab-i Hümayun yanına konulup herkese gönderildi⁶⁷.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hacı Muradoğlu adındaki bir bey isyan ederek Şah İshak kalesini tahkim etti. İsyancı kaleyi mühimmat ve erzakla doldurdu. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Karaosmanoğlu Hacı Muradoğlu'nu muhasara ile ele geçiremeyeceğini idrak edince, hile yoluyla ele geçirildi ve kesik başını İstanbul'a gönderdi⁶⁸.

I. Dünya Savaşının devam ettiği 1916 yılında Uşak ve civarında çete faaliyetleri çok fazla olduğundan Dahiliye Naziri Talat Paşa seri tedbirlerin alınmasını istedi⁶⁹.

F. Yangınlar

Deprem, sel, yangın gibi felaketler, kısa süre içerisinde bir yerleşim birimine büyük zararlar verebilmektedir. Özellikle dikkatsizlik sonucunda çıkan yangınlar kısa süre içerisinde söndürülemezse büyük bir tahribata yol açmaktadır. Osmanlı devrinde itfaiye teşkilatı, dönemin şartları içerisinde yangın söndürmede yavaş kalındığından yerleşim birimlerindeki tahribat büyük olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde Uşak'ın dokusunu bozan büyük yangınlar çıkmıştır. Uşak'ta 1867 yılında çıkan yangın hakkında bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Rivayete göre bu yangında bütün şehir kül olmuştur. Ayrıca Adanalıoğlu medresesi yanmıştır. Yeni evler ve medrese karakıran çamlığından kesilen çamlarla yapılmıştır⁷⁰.

Uşak kasabası çarşısı içerisinde Naci Gedikzade Hacı Hafız Mustafa Efendi'nin tasarrufunda bulunan Sigorta Hanının üst katında 1892 yılı Ocak ayında yangın çıktı.

⁶⁶ Mustafa Yeşil Kütüphanesi, Acemoğullarına ait vesika.

⁶⁷ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, III. s.1529.

⁶⁸ Texier, *a.g.e.*, II, s.375.

⁶⁹ BOA, DH.ŞFR. 78-192.

⁷⁰ Haşım Tümer, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971. s.144.

Mülkiye ve adliye memurlarının zabitlerin, eşrafın (özellikle Acemzade Hafız Haşim ve Cemal Beylerin) halkın ve Polis Rıza Efendi'nin gayretleriyle yangın evlere ve başka dükkanlara sirayet etmeden söndürüldü. Fakat han tamamen yandı⁷¹.

Halk arasında "Koca Yangın" olarak bilinen bir başka yangın 1894(1310) yılında çıktı⁷². Uşak kasabasının beşde dördü yandı. Evleri yanan insanların çoğu çadır ve barakalarda kalıyorlardı. Parası olmayan bu insanlar mevsimin kış olmasından dolayı geçimlerini temin etmekte sıkıntı çekeceklerdi. Çifteler köyünde boş bulunan 15 eve yangınzedelerin bir kısmının yerleştirilmesi planlandı. Burada bir hayli yapağı bulunduğundan bu insanların uygun bir maaşla, bir memurun gözetimi altında çalıştırılması için halı tezgahlarının kurulmasına izin verildi. Halı dokumayı bilen diğer yangınzedeler, fakir olan Gediz ve Simav kazalarına iskan edilecekti. Böylece hem yangınzedeler hemde bu kazalar gelir sağlayacaklardı⁷³. "1310 Yangını" olarak da bilinen bu büyük yangından Uşak'ta yanan mahallelerin haritasının çıkarılması için Ticaret ve Nafia Nezareti 3.000'er maaşla iki mühendis tayin etti⁷⁴. Bu vazife ile Uşak'a gelen Konstanti Efendi, görevine karşı ilgisiz davrandığından azledildi. Yerine Corci Efendi tayin edildi⁷⁵. Koca yangının haritası tamamlanmış ve ona göre inşaatına başlanmasına karar verilmişti. Fakat yanmış dükkanların çoğu henüz uğradıkları hasarı belirleyemediklerinden sadece 45 ev inşa edilmesinden başka 45 adi baraka yapılmıştır⁷⁶.

Koca yangından iki yıl sonra 1896 yılı Ocak ayında Uşak'a yarım saat uzaklıkta bulunan Lagonidi Kalamide'nin un fabrikasında çıkan yangında 500 kile buğday, 600 çuval un, çok miktarda kepek ve eşya yandı. Başka binalara sıçramayan yangın, 3.000 liralık zarara yol açtı⁷⁷.

Uşak, Koca yangından sonra ikinci büyük yangını 1922 yılında geçirdi. Millî Mücadele yıllarında Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişi I. ve II. İnönü muharebeleri ile durduruldu. Sakarya'da düşman savunma savaşı ile mağlup edildi. 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon'da başlayan Türk taarruzuyla Yunan birlikleri mevzilerinden söküldü. 30 Ağustos'ta gerçekleşen taarruzumuz karşısında düşman kuvvetleri tamamen dağıldı. Afyon'dan İzmir'e çekilirken Yunanlılar Uşak'a kadar fazla tahribatta bulunmadılar. Uşak'tan İzmir'e çekilirken yerleşim yerlerinde yangın çıkardılar, halka çok eziyet ettiler. Yunan Garnizon Komutanlığındaki mevcut bilgilerin Türklerin eline geçmemesi

⁷¹ *Hizmet*, 3 Şubat 1892.

⁷² Eylül 1998'de Kadir Okkaoğlu (doğum tarihi:1925, doğum yeri: Uşak) ile bir röportaj yapılmıştır. Bu röportajda Okkaoğlu, 1310(1894) yılı yangınında Pekmez Hanına gelen tiyatrocularının tepегazi(lamba)ndan çıkan gazın sebep olduğunu söyledi.

⁷³ *BOA*, Yıldız Mütenevvi Mâruzât Evrakı (Y.mtv) 104/41; *BOA*, Y.mtv. 120/30.

⁷⁴ *BOA*, İrade Dahiliye 31; Evleri yanan Uşaklıların sūratle meskenlerini yapmaları için geçici olarak kerestelerin vergiden muaf tutulması Hüdavendigar vilayeti tarafından kabul edildi. Bkz:*BOA*, İrade Rūsūmat 3/RA-1312.

⁷⁵ *Ahenk*, 24 Eylül 1313.

⁷⁶ *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, H. 1316, s.357.*

⁷⁷ *Ahenk*, 18 Kanun-ı Sani 1312.

için 31 Ağustos akşamı ateşe verildi. Daha sonra Uşak'taki Rum ve Ermenilerin de bulunduğu kundaklama ve imha ekipleri şehirde faaliyete geçti. Bu büyük yangında Kurtuluş mahallesinin yarısı, Hamidiye mahallesinin tamamı, Sarayaltı ve Durak mahallelerinin bütünü yandı⁷⁸. Uşak Ticaret ve Sanayi odası tarafından yapılan incelemede; 650 ev, 1 resmi bina, 3 hamam, 2 mektep, 1 hapisane, 5 han ve otel, 5 cami ve mescit, 4 medrese, 2 kiremithane, 2 fabrika, 26 çeşme ve su terazisi yandığı tespit edilmiştir. Yanan binaların ortalama fiyatı 1.717.500 olarak hesaplanmıştır. Uşak kazasının köylerinde yanmış olan 178 binanın ortalama değeri 200.000 liradır⁷⁹. Hakimiyet-i Milliye gazetesi ise Uşak'ta 1800 hane ve dükkanın, 6 cami, mescit ve tekkenin yandığını ifade etmektedir⁸⁰. *Anadolu'da Yunan Zulm ve Vahşeti* adlı eserde Uşak kazasında 8.132 hane ve dükkan, 119 cami ve mescidin yandığı açıklanmaktadır⁸¹. Bu civarda yanmış binaların sayıları farklı telaffuz edilse de, kaynakların vermiş olduğu rakamların büyüklüğü, bize bu yangının Uşak kazasını ne kadar tahrip ettiğini anlatmaya muktedirdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu yangının izleri, diğer yerlerde olduğu gibi Uşak'ta da hemen silinmemiştir. Mesela Sabah mahallesi sakinlerinden olan Helvacizade Ömer Efendi'nin yanmış olan hanı ve evlerinin bedeli Uşak idare heyete tarafından 12.000 lira olarak takdir edilmiştir. 1927 yılında hala bu yangın yerine bina inşa edilmediği sabittir⁸².

G.Eğitim

Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim anlayışında temel eğitim sıbyan mektepleri, yükseköğretim ise medreseler tarafından yürütülüyordu. XVI. yüzyılın sonlarına doğru medreselerde başlayan bozulma sıbyan mekteplerine de sirayet etti⁸³. Batı etkisinde, özellikle Tanzimatın ilanından sonra başlayan eğitimde yenileşme hareketi sürecinde eski eğitim müesseseleri varlığını sürdürürken yeni tarzda mektepler açıldı⁸⁴. Uşak'taki yaygın eğitim müesseselerini bu mecrada dört ana başlık altında inceleyeceğiz.

1.Medreseler

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren tutulmaya başlayan Hurufat Defterlerine kazalardan kadıların gönderdiği her türlü bilgi kaydedilirdi. Kaza esasına göre tutulan bu defterlerde vakıflarla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır⁸⁵. Osmanlı taşra teşkilatı hakkında önemli bir kaynak teşkil eden Hurufat Defterlerinde Uşak'taki eğitim müesseseleri hakkında bilgi vardır. Bu defterlere göre 1702-1824

⁷⁸ Sadiye Tutsak, "Milli Mücadele'de Uşak", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, İzmir 1995, s.307-309.

⁷⁹ *Anadolu*, 3 Şubat 1930.

⁸⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i Evvel 1922.

⁸¹ *Anadolu'da Yunan Zulm ve Vahşeti*, Ankara, 1338, s.91.

⁸² *BCA*, Toprak İskan 272/11-23-123-1.

⁸³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989, s.97.

⁸⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, 1980, s.110.

⁸⁵ Tuncer Baykara, *Osmanlı Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Göreliler (Anadolu)* Ankara, 1990, s.3.

tarihleri arasında merkezdeki mahalle ve mevkilerde 7, köylerinde 5 medrese mevcuttur. Ayrıca, Uşak'ta Camii Kebir, (Ulu Cami), Köseoğlu Cami ve Hacı Hızır mahallesinde bir mescitte medrese talebelerine ders verilen üç dersi'âm bulunmaktadır⁸⁶. 1883 yılında Uşak şehir merkezindeki 17 medresede 703 talebe tahsil görmektedir. Banaz ve Ulubey nahiyelerinde de 2'şer medrese vardı. Bu yılda Ulubey'deki medreselerde toplam 100 kişi tedrisat yapıyordu⁸⁷. Uşak'ta gittikçe artan medrese sayısı XIX. yüzyılın sonlarında 40'a ulaştı⁸⁸.

Tanzimatın ilanından sonra eğitimde başlayan yenileşme hareketi karşısında medreseler kendi haline bırakıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra medreselerin ıslah edilmesi amacıyla 1910 yılında bir nizamname neşredildi. Bu nizamname ile İstanbul'da "Darül-Hilafetü'l-Aliyye medreseleri açıldı"⁸⁹. "Tali Kısım-ı Evvel", "Tali Kısım-ı Sani" ve "Ali" derecelerine ayrılan bu medreseler, İstanbul dışında ilk defa 1915 yılı başlarında Uşak'ta açıldı. "Tali Kısım-ı Evvel" derecesinde tedrisata başlayan bu medresenin vücuda getirilmesinde Kaymakam Asaf Bey ile Kadı ve Müftü Efendilerin büyük hizmetleri olmuştur. Medresenin müdür vekilliğine Ragıp Bey getirildi. Kısa süre içerisinde faaliyete geçecek medreseye 160 yatılı talebe, pekçok da nehari (gündüz) talebe alınacaktı⁹⁰.

I. Dünya Savaşı sırasında Nizamiye I.Fırka, 13. Alay, 2.Tabur imamı olarak Çanakkale Cepnesinde Anafartalarda, Doğu Cephesinde Bitlis'te savaşa katılan Ayıntabizade Salih(Uçar)Efendi, askeri vazifesini tamamladıktan sonra "İzmir Paye-i Mücerred" ile taltif edilerek terhis edildi. Vazifesindeki başarısından dolayı Uşak Darül-Hilafe Medresesi Müdürlüğüne tayin edildi. O'nun müdüriyeti sırasında Yunan kuvvetlerini elindeki Türk esirler bu medresede barındırılmıştır⁹¹.

2. Temel Eğitim

Bilgilerimizin oldukça sınırlı olduğu Sıbyan mektepleri, Osmanlı Devrinde hemen hemen her camiyada mahalle yanında tesis edilmiştir⁹². Yenileşme döneminde Sıbyan Mektepleri. 1870'lerde iptidai mektepleri haline dönüştürülmeye çalışıldı⁹³.

⁸⁶ Mustafa Murat Öntüğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Sonbahar 1999, s.149,156,157,158.

⁸⁷ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1302.*, s.457.

⁸⁸ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye..H.1317/1899*,s.1170-1171; ekte karşılaştırmalı olarak Uşak kazası medreselerinin isimleri verilmiştir.

⁸⁹ Akyüz, *a.g.e.*, s.313-314.

⁹⁰ *Köylü*, 15 Mart 1331.

⁹¹ Salih Uçar, , "Kurtuluş Savaşı'nda Uşak'ta olanlar", *Dünkü Bugünkü Uşak*, (Halk Eğitimine Yardım Derneği Dergisi), 1/5-6, 1 Haziran-Temmuz 1969 (Halk Eğitimi Özel Sayısı), s.45. Uşak'ta Ayıntabizade Medresesi binasında açılan Darü'l-Hilafe Medresesi, Orhan Dengiz Anadolu Lisesi'nin bulunduğu yerdeydi.

⁹² Tuncer Baykara, , *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974. s.108.

⁹³ Kodaman, *a.g.e.* s.110.

1702-1824 tarihleri arasındaki Hurufat Defterlerine göre temel eğitim veren Uşak'ta toplam 24 muallimhane bulunmaktadır⁹⁴. 1884 tarihli *Hüdavendigâr Vilayeti Sahaname'si*'nde bu civarda sıbyan-iptidai mekteplerinin sayısı 60 olarak tespit edilmiştir. Toplam öğrenci sayısı ise 2600'dür⁹⁵. Cuinet, Uşak'taki iptidai mekteplerinin sayısı 50, talebe mevcudunu 850 olarak vermektedir⁹⁶. Mektep, özellikle talebe sayısındaki bu düşüşün sebebini, yazarın sıbyan mekteplerini değerlendirmenin dışında tutması ihtimaline bağliyabiliriz. Fakat öğrenci sayısında çok fazla farkın ortaya çıkması, iki eserden birinde baskı hatası olasığını akla getirmektedir. 1907 tarihli *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*'ne göre, Uşak kazasındaki sıbyan iptidai mekteplerinin sayısı 135'e, talebe mevcudu ise 6.850'ye yükselmiştir⁹⁷.

3-Rüşdiye Mektebi

Sıbyan mekteplerinin bir devamı şeklinde teşekkül eden rüşdiyeler, tedrisattaki yenileşme devrinde ortaöğretimin bir alt basamağı haline geldi⁹⁸. Uşak'ta açılan ilk rüşdiye mektebi hakkında ulaşabildiğimiz en erken bilgiye 1873 tarihli *Osmanlı Devlet Salnamesi*'nde rastlıyoruz. Talebe mevcudundan bahsetmeyen salnamede sadece, Muallim-i Evvel'in⁹⁹ Hasan Efendi olduğu belirtilmiştir¹⁰⁰. 1881 yılında rüşdiye mektebinde 54 talebe okumaktadır¹⁰¹.

Uşak Rüşdiye mektebinin Muallim kadrosu:

Yıllar	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Rik'a Muallimi	Bevvab
1893 ¹⁰²	Hasan Hilmi Efendi	Hüseyin Efendi	İsa Talat Efendi	Abdullah Ağa
1906 ¹⁰³	Hasan Hilmi Efendi	Hüseyin Efendi	Hacı İsa Efendi	-

⁹⁴ Öntuğ, a.g.m., s.167.

⁹⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, H.1302, s.425; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1302 s.54'de Uşak'taki mektep sayısı 134'tür.

⁹⁶ Cuinet, a.g.e., s.216.

⁹⁷ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1325/1907, s.333.

⁹⁸ Akyüz, a.g.e., s.109.

⁹⁹ Muallim-i Evvel, eğitimdeki batılılaşma sürecinde açılan mekteplerin müdürleridir. Daha sonra muallimlik kadroları Muallim-i Sani, Muallim-i Salis, Muallim-i Rabi, Muallim-i Hamis olarak sıralanmaktadır. Bkz.Düster II. cüz'i sani, 1289 Tertib-i Evvel, muhtelif sayfalar; Sadiye Tutsak, "İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman Prof.Dr.Tuncer Baykara, İzmir 1996, muhtelif sayfalar

¹⁰⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, H.1293/1876, s.205.

¹⁰¹ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1312/1894, s.264.

¹⁰² *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1312/1894, s.264.

¹⁰³ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, H.1324,s.420.

4-İdadi Mektebi

Rüşdiye mekteplerinin bir üst basamağını teşkil eden idadi mektebi Uşak'ta konak ardi Aybey mahallesinde kiralanın kölezadelerin evinde 1914 yılı Eylül ayında açıldı. 1918 yılı Nisan ayına kadar bu binada eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Daha sonra mektep Acemzade Haşim Bey tarafından Himaye-i Etfal'e vakfedilen binaya taşındı. Osman Nuri Bey'in görevinden ayrılmasından ardından bir ay kadar Saffet Bey, sonra 1918 yılı Mayısından-1920 yılı Temmuz'una kadar Mehmed Cihad Bey Uşak idadi mektebinde müdürlük yaptılar. Uşak'ın işgali (29 Haziran 1920)nden sonra 1920 yılı Eylül ayında mektep kapatılmıştır. Uşak'ın Yunan işgalinden kurtulmasından (1 Eylül 1922) sonra Himaye-i Etfal'e ait Vakıf binasında tekrar açıldı¹⁰⁴.

SONUÇ

İçinde yaşadığımız bir yerleşim bölgesinde yaşananları algılayabilmek, geleceğe daha sağlıklı bir şekilde bakabilmek için zaman zaman geçmişe dönüp bakınak gerekir. Batı Anadolu'nun iç kısmında yer alan Uşak, gerek coğrafi konumu gerekse ticareti, sanayisi ve ziraatı ile tarihi süreç içerisinde hiçte küçümsenmeyecek bir mevkiye sahiptir. Günümüzde olduğu gibi, evvelden de İzmir'in iktisadi sahasında ayrı bir yeri vardır. Osmanlı Devleti'nin çöktüğünde, özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Uşak kazası pekçok sıkıntı çekmiştir. Mülki-idari açıdan Kütahya'ya rabt edilmesine karşı, iktisadi hayatının İzmir'e bağlantısı yüzünden Uşak'ta yaşanan sıkıntılar daha da artmıştır. Tabii olarak Kütahya sancağından ayrılmak isteyen Uşaklılar, haklı taleplerini birçok kez İstanbul'a iletiler, fakat olumlu cevap alamadılar. İstanbul bu tavriyla tarihi tekamül içerisinde Uşak'ın daha iyi bir gelişme çizgisini yakalamasına bir nevi engel teşkil etmiştir. Uşak, konumuna, iç dinamiğine ve başta İzmir olak üzere çeşitli yerleşim birimleriyle bağlantı kurmasına rağmen içe kapanık kalmıştır. Bir kaza merkezi olarak küçümsenmeyecek derecede mektep ve medreye sahip olan Uşak, Cumhuriyet devrinde bu kültürel dokusunu muhafaza etmiştir. Günümüzde alt yapısı müsait olmasına mukabil Batı Anadolu'da Üniversitesi bulunmayan tek il ünvanını taşıması O'nun hala içe kapanık kaldığının bir ifadesidir.

Uşak ilinde özellikle vilayet merkezinde tarihi doku günümüze kadar muhafaza edilemediği gibi, genelde çarpık bir şehirleşme görülmektedir. Bu şehir görüntüsünün ortaya çıkmasında kısmen geçmişe dayandırabiliriz. Bunlar:

- 1-Uşak'ın tarihi dokusunu zedeleyen büyük yangınların çıkması.
- 2-Eski kaza merkezi üzerine, vilayet olunduktan sonra yeni bir şehir kurulması.
- 3-Tarihi binalara duyulan genel bir ilgisizlikten dolayı bu binaların adeta kendi kaderlerine terk edilmesi.
- 4-Yerleşimin kırsal kesimde yoğunlaşması sebebiyle şehirleşme bilincinin genel olarak insanlarda pek oluşmaması.

¹⁰⁴ *Kütahya XI. Yıl*. İstanbul 1938. s.55.

Ek:Karşılaştırmalı Uşak Kazası Medreseleri

Hürriyât Defterleri (1702-1824)*		Hiidavendigâr Vilayeti Salnamesi (1884)**		Maarif Salnamesi (1899)***	
Medresenin Adı	Yeri	Medresenin Adı	Yeri	Medresenin Adı	Yeri
-	-	Neçatiye Medresesi(M)	Sabah Mahallesi(M)	Uşak Medresesi(M)	Sabah Mahallesi (M)
-	-	-	-	(Banisi Necati Efendi) Hacı Şeyh M.	" "
-	-	-	-	Ömer Efendi M.	" "
-	-	-	-	Maksudzade M.	" "
-	-	-	-	Abidin Efendi M.	" "
Seyyit Ahmed M.	Sabah M.	-	-	-	-
-	-	Gümlücineli M.	" "	-	-
-	-	Buğdaylızade M.	" "	-	-
-	-	Hacı Zeybek M.	" "	-	-
-	-	Çakaloğlu Cami M.	" "	-	-
-	-	Müftüzade M.	" "	-	-
-	-	-	-	Mustafa Efendi M.	Hacı Hasan M.
-	-	-	-	İsmail Efendi M.	" "
Boduroğlu M.	Hacı Süddük M.	Bodurzade M.	Hacı Hasan M.	Bodurzade M.	" "
-	-	Çingenelizade M.	" "	Hacı Hüseyin M.	" "
-	-	-	-	(Çingenelizade)	" "
-	-	-	-	Mehmed Efendi M.	" "
-	-	-	-	Hüseyin Efendi M.	" "
-	-	-	-	Hacı İbrahim Efendi M.	" "
-	-	-	-	Halil Efendi M.	" "
-	-	-	-	İsmail Efendi M.	" "
-	-	Yılançzade M.	Hacı Hasan M.	(Banisi Yılançzade)	" "

*Öntüç. a.g.m., s.151-158

**Hiidavendigâr Vilayeti Salnamesi, H.1302,s.457.

***Salname-i Nezaret-i Maarif-i Unumiye, H.1317,s.1770-1171.

Sadiye Tutsak

<i>Dilaver M.</i>	<i>Utlubev M.</i>	-	-	-	-	Hacı Osman Efendi M. Hacı Ali Efendi M.	Karbasan Köyü "
-	-	-	-	-	-	-	-
Ali Bey M.	Karahallı M.	-	-	-	-	Hacı Ömer Efendi M. Hacı Veli Efendi M.	Karahallı Köyü Bulcaz köyü
Hacı Veli M.	-	-	-	-	-	Mehmed Efendi M. Karaimam Ef. M.	Sivaslı köyü "
-	-	-	-	-	-	Karacan Efendi M. Hacı Mustafa Efendi M.	Kırkyaran köyü Hacı Köyü
-	-	-	-	-	-	Hüseyin Efendi M. Hacı Mehmet Ağa M.	Bozkuş köyü Melaşlar köyü
-	-	Oturak M.	Oturak-1	Kebir köyü (Banaz N.)	Oturak köyü (Banaz N.)	Oturak M.	Oturak köyü (Banaz N.)
-	-	Halaçlar M.	Halaçlar köyü (Banaz N.)	Halaçlar köyü (Banaz N.)	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-